

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ד, תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על סטאנדארד ונורמה, על תהליכים ושגיאות

Multa renascentur, quae iam cecidere, cadentque,
quae nunc sunt in honore, vocabula, si volet usus,
quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi.

(Horatius, De arte poetica, 70-72)

שוב תחיינה מלים רבות שנפלו, ותיפולנה

מן הרווחות כיום, אם יהיה רצונו של הנוהג:

לו הפסק והדין בלשון, ובה יקבע תקן.

(הוראטיוס, על אמנות הפיוט, 70-72)

אין בכוונתי להעלים, שבשתי חוברות „תהליכי לשון“ שפרסמתי הייתה דעתי נתונה לא רק למסירת תוצאות עיוני בעברית הישראלית, אלא גם לפתיחת דיון עקרוני, להתחלת חשבון נפשנו בגישתנו אל לשוננו המדוברת על כל גילוייה.

נוסף על הדים שונים, שהגיעו אליי או אל מערכת „לשוננו לעם“ בעקבות פרסומים אלה, יש לציין במיוחד שתי חוות-דעת פומביות של שניים מידידי הנכבדים: ד״ר ז' בן-חיים בהרצאה לזכר אליעזר בן-יהודה בכ״ז בכסליו, שבינתיים נדפסה בהרחבה רבה („לשוננו לעם“ ל״ה — ל״ז), ושבה עמד על כך, ש„הבלשנים בימינו ובארצנו רואים את תפקידם לסקור את התהליכים הללו באובייקטיביות האפשרית... ומהם מתייחסים בשלילה... אל המאמצים לקבוע מידות ותקנים (נורמות) בלשון“ (עמ' 48); וח' קבלן (בלנק), שפתח ב„משא“

מיום כ"ז בתשרי תשי"ג סדרת מאמרים „לשון בני אדם“,
ושם הוא „מקדם בברכה“ את „תהליכי הלשון“ כ„מבשרי
מפנה חשוב בגישה הכללית לבעיות העברית החדשה“.

המושג המרכזי בגישת היסוד של „תהליכי הלשון“ הוא
מושג התקן. במונח העברי „תקן“ התכוונתי להביע את
תוכן המונח הלועזי standard; המונח העברי נבחר בעצת
המערכת, ובהתאם לשימושו של המונח בכמה שטחים אחרים.
חבל, שאותו מונח משמש בפי ד"ר בן-חיים, איש ועד הלשון,
שימוש אחר לגמרי, כתרגום למונח הלועזי „נורמה“.

מבחינת השימוש הכללי צודק בן-חיים ללא ספק:
„תקנים“ בחיי יום-יום הם באמת „נורמות“, ו-standards
בטכניקה ובתעשייה נקראים בעברית „תקנים“. בחיי המסחר
והטכניקה אין הבדל בין שני המונחים הלועזיים הללו. אולם
הבלשנות מבדילה בין ה„נורמה“ ובין ה„סטאנדארד“. עיקר
ההבדלה הוא בזה, שב„נורמה“ מתכוונים הבלשנים לדבר
שנקבע מרצון ובכוונה ע"י מדקדקים (הנקראים על שם כך
„נורמאטיביים“), ואילו ה„סטאנדארד“ הוא הממוצע הסטטיסטי
של שכבת לשון מסוימת.

הכפילות בשימוש המלה „תקן“ אינה רצויה והיא עשויה
לבלבל; מקורה אולי בעצם כפילות המשמעות של standard
באנגלית, שהבלשנים משתמשים בו כפי שהשתמשתי אני

1. [וכנוד Standards Institute באנגליה יש בצרפת Association
de Normalisation, ובאוסטריה Normenausschuss] — ובמדינתנו
„מכון התקנים“.]

ב.תקן, ואנשי מקצועות אחרים מכוונים בו (לפי הגדרת מילון Merriam-Webster) אל „המושם והנקבע בתור כלל ע"י אוטוריטה", או אל „הנקבע ע"י אוטוריטה, נוהג או הסכמה כללית בתור מופת או דוגמה”². כדי למנוע כפילות זו נשאיר את ה"תקן" העברי בבלשנות למובן של „נורמה", כשימושו של בן-חיים, ולא נשתמש בו למובן של „סטאנדארד", המכוון בעיקר למנהג בלשון.

ובכן, אין אני אומר ש"עם הקביעה, מהו הרוב ומהו המיעוט, ומהי הפרופורציה שביניהם, נאמר... מהו התקן (הנורמה)" (בן-חיים, עמ' 52). המנהג, הסטאנדארד, הוא הנקבע ע"י כך. אם יבוא מישהו ויטען – כמו שנאמר בדברי הוראטיוס המובאים לעיל – שהנוהג הוא התקן (norma), תבוא עליו ברכה³.

1. "which is set up and established by authority as a rule..."

2. "which is established by authority, custom, or general consent, as a model or example..."

3. אין אדם נתמס על פליטת קולמוס, כפי שתופס בן-חיים אותי ואת וויימאן. בכתבי („תהליכי לשון" ב', עמ' 26) „לפי כללנו יצטרך (בדבריי לא הייתה מלה זו מובלסת) השם... להיות מוטעם..." הייתה כוונתי: מתחייבת מכאן המסקנה, שהוא מוטעם..., ולא התכוונתי לקבוע נורמה; זה ברור מקשר הדברים (שימוש זה של „צריך" אנו מוצאים גם ב„לשוננו" י"א עמ' 92, שורה 118). אף בדברי וויימאן (שבן-חיים תוקם בעמ' 57) על חילוף x-k (כ) אין אלא רשלנות גיסוח, והרי וויימאן עצמו יוצא ידי דרישת בן-חיים בהמשך מחקרו (עמ' 58).

קשה למדאי לקבוע בכל מקרה, מהי אותה שכבה חברתית שלפיה נקבע הסטאנדארד; על כל פנים קשור מושג הסטאנדארד תמיד למושג "יודעי הלשון". השתדלתי לקבוע מהי אותה חברת לשון, שלפיה נגדיר את הסטאנדארד בישראל — והגעתי לניסוח "גומרי בתי-ספר תיכוניים ופקידי הממשלה בתפקידם"; אין ספק, שבדיבורם של הללו נמצאים הרגלי לשון, הסוטים בהחלט ממה שתובעים הנורמאטיביסטים ב"נורמות" שלהם. וזהו ההבדל שבין ה"תקן" (לפי בן-חיים) ובין ה"סטאנדארד" (שאני ב"תהליכי לשון" קראתיו "תקן").

על פי הגדרה זו אין לקבל את טענתו של בן-חיים, שדבר הנלמד בבית-הספר (והנשאר אחר כך-קיים בשימוש החי! — ח"ר) אינו יכול להיכלל בסטאנדארד (ראה דבריו בעניין גרמנים — גרמנים, עמ' 54).

אם טוען בן-חיים על שתי עובדות לשוניות שתיארתי (ההטעמה המבחינה והנפעל כמורפימה אחידה של הצורה הסבילה), שתיאורי אינו מתאים למציאות, או שהסבריי אינם שלמים, הרי נדמה לי, שבעצם טענתו זו הוא מקבל את השיטה, ורק מסתייג מנכונות מסקנותיי. אני מקווה לחזור עוד ולדון בעצם העובדות האלה, ויודע אני, שמחקר העברית הישראלית הוא צעיר, צעיר מאוד — ואני שמח שהוחל בו — ובוודאי עוד יהיו בו פקפוקים ותיקונים רבים. אבל השגותיו

1. GLECS, דו"ח ליום 5.3.52, והשווה מה שנאמר במילון

standard by Merriam-Webster בלשון:

"established by usage in the speech of the educated and in literary works".

של בן־חיים נאמרו בתוך מסגרת השיטה שבה אני הולך —
זוהו סיפוקי.

ב. תהליכי לשון השתדלתי בקפדנות לעמוד בתחום
תיאור הסטאנדארד, המנהג, העברי־ישראלי. מדוע קראתי
לעברית זו „ישראלית“? בן־חיים תמה (עמ' 58) ושואל:
„היש עוד עברית מדוברת, שאינה „ישראלית“?

היו לפניי אפשרויות אחרות לקריאת שם ללשון זו:
1. „עברית חדשה“ — שם זה אינו נראה; שהרי אין ללשון זו
אותו היחס של רציפות היסטורית ואורגאנית אל העברית
הקלאסית, הקדומה, כמו שיש לאנגלית או ליוונית החדשה,
למשל, אל האנגלית או אל היוונית העתיקה; ועוד, שהשם
„עברית חדשה“ משמש תכופות כשם לכל הלשון העברית
שאחר המקרא. 2. „עברית“ סתם, ובלעז *ivrit*, לעומת *Hebrew*,
hébreu — רבים נוהגים כך באירופה, אך שימוש זה עלול לגרום
לניתוק שמה הלועזי של לשוננו החיה משמה המקובל של שפת
מקורותינו. 3. „עברית מדוברת“ לעומת „עברית כתובה“. אף
בכך לא רציתי, ועוד יוסבר הנימוק לכך בהמשך. ואף
אילו בחרנו בשם זה, כיצד נציין את לשוננו החיה, כשהיא
כתובה על הנייר?

לכן בחרתי ב. „עברית ישראלית“, שם על דרך שמות
אחרים, כגון *American (English)*; והכוונה — העברית
המשמשת שימוש חי במדינת ישראל.

כאמור, ניסיתי לתאר את עובדות הסטאנדארד העברי־
ישראלי. לא יכחיש אדם, שהתופעות „מכחיש“ (ולא „מכחיש“),
„רבים מאתנו“ (ולא „רבים ממנו“), „נאבד“ (ולא „אבד“),

ימי שישי, „לנפא“ (ולא „להינבא“), „רחובות“, „דבורה“
(ולא „רחובות“, „דבורה“) הם באמת נחלת השכבה המוגדרת
לעיל, נחלת לשון של אותה שכבה חברתית, שאין איש
שולל מחבריה את התואר „יודעי עברית“, ואף „מיטיבים
לדבר עברית“.

שהרי אי אפשר למיין את שכבת החברה, שעל פיה
נקבע הסטאנדארד, ולחלקה לפי המשפטים שהיא אומרת.
ולחלטי, שאנשים אלה בהשמיעם ביטוי זה הם „יודעי
עברית“, ובהשמיעם נבוע אחר הם „בורים בלשון“. דרך כזו
תהיה נוגדת תפיסת לשון בתור מערכה מלופדת בחברה
מסוימת. אם נחשבים אנשים אלה כ„יודעי עברית“, הרי שייך
להם תואר זה בכל עת, וכל גילוי לשוני שלהם הוא בהכרח
עברית ישראלית סטאנדארדית.

מעל לסטאנדארד ומתחת לו רואה הבלשנות המתארת
שכבות לשון אחרות, הקרויות „השכבה העל-סטאנדארדית“
או „הלשון הרמה“, וה„תת-סטאנדארדית“ (sub-standard).
„הלשון הרמה“ באנגלית היא לשון האוניברסיטאות השמרניות
באוקספורד ובקימברידג' (Oxford English), ובגרמנית —
לשון שחקני הבימות הממלכתיות המכובדות (Bühnendeutsch);
ואצלנו — הלשון המוסתת לפי דקדוק מבטאן של המלים
המקראיות בניקודן המסורתי ולפי מבחר המלים ופרטי
התחביר בדרך לשון המקרא והמשנה, הלשון, שמציג אותה
הדקדוק הנורמאטיבי פלשון שיש לשאוף אליה.

(המשך יבוא)